

П. К. ЯВОРОВ И НИКОЛАЙ ЛИЛИЕВ

Елка Константинова

Още приживе на Яворов започва неговото силно въздействие върху младите творци в поезията ни. В началото на века те го признават не само за свой учител, но и за пръв застъпник на оня стил, който искат да наложат практически и теоретически. Ще припомним, че руските символисти, когато търсят исторически обосновки на своите естетически позиции и връзки с миналото на руската култура, за да установят една нова традиция, сочат за свои учители и предшественици Лермонтов и Тютчев. Пушкин е за тях много слънчев, класически ясен и логичен; поезията му не е съзвучна с болезнените интонации на изтерзаните им души. На същите основания и нашите символисти, които отричаха Вазов и дори Пенчо Славейков (въпреки че той е в същност техният идеен вожд), сочеха винаги Яворов за свой предшественик. Създаденият от него нов модел на българския стих е за тях съвършен образец на модерната поезия.

Яворовата поезия е най-чувствителната струна на обществения живот през 90-те години на миналия век и през първото десетилетие на нашия. Тя доказва силно изявеното гражданско начало в литературата на 90-те години, активната обществена ангажираност на българския творец, връзките му със социалния колектив. Яворовата драматична социална лирика („На нивата“, „Градушка“, „Арменци“ и др.) е между най-ярките манифестации на основния дух и патос на десетилетието. В същата степен това важи и за символистичните му стихове от началото на века. В тях за пръв път се проявяват новите черти на херметичния душевен мир на извънсциалната интелектуална личност. Докато 80-те и 90-те години са време на интензивен обществен живот (на това се дължи доминиращата роля на прозата в тогавашния литературен процес), то първото десетилетие на нашия век е време на рязко отдръпване от политическите борби, на скъсване връзките между личността и околния свят. Яворов пръв потъва в драматичните видения на интимното си битие и във философската проблематика, наложена от времето. Той е в центъра на силното лирическо движение в българската литература от първите години на XX в., когато по неговия път тръгват плеядата млади лирици — от Димитър Бояджиев и Димчо Дебелянов до Теодор Траянов и Николай Лилиев.

Могат да се направят интересни паралелни съпоставки между Яворов и Лилиев — особено с ония песни на Яворов (като „Желание“, „Чудак“, „Есенни мотиви“. . .), в които трепти успокоена тъга, тихо и мъдро прозрение в преходността на живота. Очевидно е, че в известни насоки поезията на Лилиев завършва — прочистени, изяснени и възвишени — някои Яворови предчувствия и усети за природата и човека, за смъртта и вечността на битието. Поезията на Лилиев доразвива философската основа на Яворовата върху един по-стеснен и херметичен духовен терен. И при двамата драматичните акценти са пренесени отвън навътре, в душа-

та на самотната личност, чиито болезнени преживявания са изцяло и дълбоко социално-психологически обусловени. И при двамата самотата и трагизмът са обществено детерминирани.

От Яворов до Лилиев нашата поезия се движи в една стилна цялост: неоромантичната стилова цялост. Това е поезията на вътрешното самовглъбяване, на изповедния психологизъм, на светкавичните прозрения, на песимистичните изповеди. Яворов слага началото — затова е тъй неспокоен, динамичен и раздвоен. Лилиев постига изчерпването на един вече установен поетичен стил. Той е мъдро съсредоточен над ясната устременост на душата си, улавя нейните вълнения и ги затваря в стихове, които отначало докрай сякаш имат една цел, една предварително поставена задача: да разкрият трагедията и радостите на изолиран, но силен дух, който е преодолял всички временни, мрачни и демонични увлечения (така изпепеляващи при Яворов), за да живее само в хармонията на своята висша съвест. Лилиев видоизменя и сякаш изчерпва модела на Яворовата философско-психологическа лирика. По-късно трябваше да дойде поет като Атанас Далчев, за да продължи тази линия на философската размисъл, но вече в друга плоскост и със съвсем друг поетически реквизит.

Психологическите разлики между двамата поети са съществени — единият иска да изпита всички възходи и падения на човека, да изгори в динамиката на психичните, социалните, гносеологичните и т. н. противоречия, а другият, може би като е имал пред вид и опитите на първия, затуля съзнателно целия първи дял от изживяванията и се отдава направо в пълната власт на примирението. . . Тук вече играят роля вродените склонности, външната съдба, социалният опит. . . Яворов е с вулканична природа — силен, борчески, буреносен, раздиран от вътрешни противоречия. Силата на Лилиев не се проявява никога в обществено-политическите борби, нито в шумните, драматични изяви на поетическия талант. Той не изгаря в пламъците на народното движение, не се осъществява в житейските конфликти и в съпротива с външния свят. Неговият подвиг е от друг характер. Това е подвигът на търпението, на духовния стоицизъм в царството на буржоазната пошлост, на развихрените партизански страсти. В „тоя век на хищно изстребление“ Лилиев сякаш е представител на други, далечни светове, на извънземни вселени, където не съществуват човешки страсти и пороци:

О, миг божествен, миг тържествен
на несъбудената плът,
пленена в прокълнатия път
на ужаса да бъдеш девствен. . .

(„Не зная тоя път извежда ли. . .“)

Яворов изстрадва до дъно крушението на революционните си идеали, житейските си трагедии, любовното опиянение. . . Абсурдният, нечовешки стремеж на Лилиев към преодоляване на плътското начало в себе си, на сетивните си страдания, на мъките на земната си тракийска природа е белег на светост, на душевно величие. Чрез него той иска да постигне оная пълна духовна хармония, която звучи в музиката на стиха му. В Лилиевия стих е снижен жизненият тонус, липсва жизнената сила на Яворовия драматизъм.

Яворовата трагедия е, че не може никога да успокои духа си, да постигне нирвана за душата си, че само я бленува — а Лилиевата трагедия започва от тук нататък: неговото самоуспокоение, примирение и самоотричане е и неговата истинска трагедия. Тихата безволна меланхолия в поезията му е привидна, зад нея прозира страданията на едно силен отшелнически дух. Лилиев е самотник и отшелник само в пошлата буржоазна действителност. Висше изпитание за него е всеки контакт с нейните байганьовски прояви. За да съхрани кристалната чистота

на душата си, той още от млади години напълно се изолира от врявата на деня, от суетата на всекидневието. И живее като светец и аскет сред пустинята на обществената поквара:

И сред пустиня безбрежна,
плаха и нежна,
моята песен звучи.

И Яворов, и Лилиев са пълно отрицание на света, в който живеят. И двамата са безкористни жреци на „чистото“ изкуство, имат злочестината да се родят в хишна епоха и имат силата да я отрекат и преодолеят. Абсолютната им несъвместимост с времето създава трагичната символистична поезия на отчуждените им души.

Символизмът като художествена школа и литературно течение не е задоволявал представителите си. Те най-често са успявали да го превърнат и в свой жизнено-творчески метод. Особено характерен за нашите символисти е стремежът да не отделят в себе си творца от човека, литературната си биография от личната. И естетическото си верую от философско-житейските си позиции. За тях, особено за Яворов и Лилиев, символизмът се превръща и в учение за самоусъвършенствуване на личността. По-точно това учение съвпада с техните вътрешни пориви към нравствено извисяване. И двамата стават символисти по вътрешно предразположение към новата символистична естетика; въпреки че се развиват напълно самостоятелно, те търпят едни и същи влияния, имат сходна поетическа култура. И двамата носят в кръвта си някакво проклетие, което отравя и най-красивите мигове на безрадостното им битие. Колкото и противоположен да е нанизът от събития в личните им биографии (единият живее динамично, революционно, страстно-трагично; другият съзнателно се ограничава от обществените контакти, забранява си дори опасните плодове на любовта, обрича на трагична самота благородния си дух), все пак в техните човешки съдби има нещо сходно, дошло от времето и от общото в романтичeskото им естетическо кредо. И двамата търсят истината в този свят, създаден „в лъжа и грях“. Стиховете им се изтръгват като стон от измъчените им души; те са зов, молба за облагородяване на българските нрави, за побратимяване на хората, за нравствено прераждане и усъвършенствуване на нацията. Търсейки опора в себе си, в своите духовни богатства, в своята човешка добродетелност, те нито за миг не скъсват вътрешната си обвързаност със своя народ.

И двамата се опитват да претворят изкуството в действителност, а действителността — в изкуство. Реалните жизнени събития те никога не преживяват само и просто като жизнени събития, а спонтанно ги превръщат в част от вътрешния си мир и от творчеството си. А реалното в необичайния си живот на интелектуалци поставят в символистическо измерение. Яворов се измъчва от своя двойник, страда от „ангели и демони“ вътре в себе си и изобразява метафорично реалното си раздвоение, вътрешните си кризи:

... Из хаосни простори
едно страдание, една велика тайна
на моята душа говори. . .

(„Среднощен вихър“)

Той придава космически измерения на конкретните терзания на душата си — „робиня суверна на безверен ум“, превръща в общочовешки символ вроденото си пристрастие към хаоса, тъмнината, проклятието. . . Неговите „среднощни вихри“ са обобщен символистичен образ на хаоса на битието, а драматичните му

„безсънни“ — на философските търсения на човешкия дух. Лилиев също придава символна, общочовешка значимост на конкретните си духовни преживявания. Ти ите му, съзерцателни ношни бдения, утеха за примирената му свенлива душа, са призрачни символи (противоположни на Яворовите — философско-драматични) на бягството на интелектуалеца от дневната суета, от коварството и съблазните на реалното битие:

Когато нощем всред безкрая
извие звездният керван,
обичам смътно да гадая
и да бленувам своя блян:

— Дали сама ще се заключи
душата в своята мечта,
да слуша скръбните съзвучия
на безначална чистота?

(„Когато нощем всред безкрая“)

В различни символистични измерения се открояват при двамата поети контурите на човешките им същности и съдби. Но и двамата се опитват да претворят в общозначими съдържателни образи-идеи своите философски търсения, своите моралистични прозрения:

Един и същ на битието с урагана,
аз шеметно се нося, дух на океана
на тъмнина нестресвана от сън за ден,
без нявга мигом негде да застана,
напред самотно устремен

(Яворов. „Песен за човека“)

Кажете тоя странен ден
завършва ли със нощ безлунна,
и ще ли мога да целуна
смъртта на своя дух ранен

(Лилиев. „Кажете тоя странен ден...“)

Философските търсения и прозрения на Яворов и Лилиев са сходни, въпреки че психологическата същност на лириката им е различна и дори противоположна. Проблемите на битието, вечността, смъртта, красотата... ги вълнуват преди всичко като гносеологически проблеми, но поради съществени различия в човешките им същности и психики те различно възприемат конкретните им значения (например смъртта за Яворов е „ужасен призрак“, а за Лилиев е мечтан „бял саван“).

У редица западни, руски и наши символисти наблюдаваме силно увлечение по модата, известна театралност на преживяванията, преднамерена интензивност на скръбните чувства, очевиден декаданс в житейското поведение и в поетическите превъплъщения. При Яворов и Лилиев съсем не е така. И двамата са чужди на Бодлеровия декадентски скепти изъм. Тяхната скръб е истинска (корените ѝ са заложени в самия трагичен хаос на тогавашния български живот), драмата им е истинска човешка драма на духа, на познанието. Те живеят в неистово духовно напрежение, във вечна възбуда, в изострена чувствителност, в непрестанна треска и борба със себе си.

Аз страдам. И в самозабвения на труда,
и в саморазяждането на покоя, —
на битието в зноя,
на извънсъветни блянове в студа —
кога летя, когато падам,
аз страдам.

(„Аз страдам“)

Страданието на Яворовия метежен дух е постоянно негово състояние; то е неизменен спътник на търсещата философска мисъл на поета, на стремежа му да проникне в тайните на битието. „Терзан от знойна жажда“ да разбере смисъла на човешкото съществуване, шеметно понесен на крилата предвечни на „живота и смъртта“, Яворов не намира пристан и покой:

През тайната на димните потоци звездни,
кръз ужаса на гробно мълкналите бездни,
заслушан аз минавам — бди тревожен ум,
с надежда за минутите възмездни
на стигнат край в безкраен друм.

(„Песента на човека“)

В ранните и в късните трагично-изповедни стихове на Яворов страданието е осезаемо, конкретно, обосновано от трагичните жизнени обстоятелства. Също както при Лилиев, който още в първите си творби изповядва: „аз съм беден и самин. . .“ (стихотворението „Към природата“). На двадесет и три години поетът вече чувства, че неговият „горък ден залязва“. Скръбта, самотата, преждевременната умора от живота не са случайни мотиви и в поезията на Лилиев, а правдиво отражение на безрадостното му съществуване на бездомник и страдалец:

Безкрайна жал и мрак ранил покриват мойто ложе,
не съм живял, самин съм бил, смили се тъмни боже!

Вечната правда на изкуството: сливането на живота с творчеството, както вече казах, при символистите Яворов и Лилиев е най-дълбоко и ярко преживяна. Но от нея произлиза и голямото заблуждение на символистите: издигайки в култ личността, нейните субективни стремления, те не поставят пред личността никакви други задачи освен „саморазвитието“. Символизмът изисква непременно да се извършва това саморазвитие, но как, в каква точно посока и в името на какво — той не посочва, а и най-често не може да посочи. От всеки творец, който встъпва в „ордена“ на символизма, се изисква непременно горене, непременно движение — безразлично в името на какво. Така се стига в редица случаи при западния и руския символизъм до прослава и на бога, и на дявола, до вакханалия на чувствата, до трескава гонитба на безразлично какви емоции. Всякакъв вид преживявания школата на символизма признава за висше благо — стига да са много и да са силни, да са разтърсващи. Налице е безразлично отношение към тяхната последователност и целесъобразност. Сигурно затова в последна сметка представителите на символистичната школа стигат до изчерпаност — логично следствие от това емоционално прахосничество, от тази чувствена неудържимост. В такива случаи неизбежно се появява непрестанната актьорска игра пред самия себе си, разиграването на собствения живот като театрална импровизация. Елементи на подобен декаданс откриваме в нашата поезия при късния символизъм, по-точно при епигоните на символизма. При Яворов и Лилиев няма и помен от подобна

вакханалия на преживяванията, няма и следа от театралност. Това се дължи преди всичко на тясната им връзка с народната съдба.

Развитието на нашата нова литература след Освобождението, обосновано от закономерностите на специфичното ни национално развитие, налага изживяването с късна дата и на символизма, и на модернизма (след войните, като нова форма на индивидуалистичното художествено съзнание). От това закъсняване в появата на нашия символизъм (в сравнение със западноевропейския) иде и засиленият нравствено-хуманистичен патос в стиховете на Яворов и Лилиев, които с новаторски изразни средства отразяват народното страдание. Гео Милев даде най-точно определение на Яворовото страдание, което не е лично, „защото не може да има такова огромно лично страдание“.

Дълбоко хуманистичните, гражданските, реалистичните елементи в лириката на Яворов и Лилиев (както и на Дебелянов, Л. Стоянов, Емануил Попдимитров, Христо Ясенев) доказват, че символизмът у нас е своеобразно свързан с действителността и своеобразно отразяващ нейните промени. При него интелектуалното, духовното начало се бунтува срещу животинската, материалната стихия на живота и налага по-висши измерения на националната нравственост. Поезията на Яворов и Лилиев е най-ярко доказателство за това. Всичко, което изповядват за себе си, е истинско, дълбоко искрено, съдържащо в пречистен и извисен вид същността на народните стремления. И двамата са силни, духовно развити личности, еманация са на българския духовен стоицизъм.

Неправилно някои критици и почитатели на Лилиев го рисуват като слаб и сантиментален човек. Те вземат вродената му и съзнателно култивирана деликатност за слабост, а изключителната му чувствителност — за сантименталност. Той носи у себе си националните нравствени добродетели, патриархалната чистота на българския характер. У него се изявяват с пълен капацитет и българските стремления към просвещението, към културата, към възвишените светове на изкуството. Болезнената му чувствителност, изтънченост и нежност не са прояви на слабост, а на вътрешно богатство, издръжливост и устойчивост:

Долявам звук, и нечий глас да стене

из простора —

не съм за тук, не съм за вас,

о бедни, бедни хора!

Много са доказателствата, че Яворовата и Лилиевата поезия не влизат в орбитата на декадентската поезия. Декадентството, упадъкът изобщо е относително понятие — определя се само по отношение на предишни висоти, на предишни етапи и затова е напълно неприложимо не само при тях двамата наши поети, но и при Димчо Дебелянов, и при Теодор Траянов. . . В тяхното изкуство не можем да открием никакви признаци на упадък в сравнение с предишните периоди на националната ни лирика. Те не са декаденти дори само затова, че не са продължители на предишни поетически системи и стилове. Яворов е новатор, революционер в българската поезия; след Христо Ботев той създава втория нов етап в нейното развитие. Лилиев продължава започнатото от Яворов. Колкото и противоположни да са Лилиевите тихи съзерцания на Яворовите драматични терзания, в основата си те са продължение на същите философски идеи, които Пенчо Славейков пръв постави, а Яворов пръв реализира със средствата на новата символистична поетика.

Идеите на индивидуализма, прокарани в нашата литература от кръга „Мисъл“, намират най-добра почва пред поколенията на Лилиев. „Пенчо Славейков — пише Людмил Стоянов (вж. Д. Дебелянов. Поет на жизнения подвиг. С., 1926, с. 9) — беше единствената опора, която ние, неговите конквистадори, чувствавахме

зад себе си.“ Въображеният „свръхчовек“ на Пенчо Славейков е надарен с могъщ дух, с чи-ичена воля и величава непристъпност — качества, с които би могло да се усти-дори срещу кървавия гнет на буржоазното управление. Култът към „силната личност“, която може да се противопостави с могъществото на своя дух на еснафското безразличие, на изостаналостта на „фасулковците“ и „филистери-те“, е напълно обясним за ония години. При Яворов и Лилиев той се превръща от култ в реално осъществяван стремеж към облагородяване на духа чрез познатието и философската вгълбеност. Драматичният патос на Яворовите духовни преживявания ражда бурната, богата оркестрация на неговия стих, изповедно-монологичи-и е му човешки изтонации, новата му дисхармонична и богато разнообразна структура. Серафичната чистота на душевните трепети у Лилиев намира отражение в неговия изящен музикално еднообразен стих (в сравнение с Яворовия) чрез претворяване на видимия свят в бляновете и естетическите съзерцания на лирически герой. Затова Лилиевите символистични образи губят жизнената сила на Яворовите, минават границите на реалния свят.

У Лилиев откриваме подобно на Яворовата поезия стриктно спазване на някои чисто музикални принципи в изграждането структурата на стиха — особено принципите на сумиране и на вариации върху една тема. В Лилиевата поезия са налице редица особености на Яворовия стил — например персонификацията на отвлечени понятия, извеждане на символни образи — конкретни и дори подробни в своята съизност и колоритност на ритмична и едновременно с това безплътни, ефирни, иреални. Лилиев употребява и типично яворовски епитети и думи, неговии ритми и рими (например стихотворението „Тежат ми венчалните думи, венчалният пръстен тежи“). Задача на нашето литературоведение е да разкрие и систематизира тия влияния върху външния строеж на стихотворения от Яворов и Лилиев. Те не намаляват стойността и самобитността на Лилиевата лирика и се обясняват с редица съществени, вътрешни сходства на Лилиев с Яворов.

Лилиев завършва започнатото от Яворов — главно по отношение преобразуването ролята на субективния фактор в нашата лирика. За пръв път при Яворов субект и обект напълно се сливат в органично единство, като обективният свят изцяло се пречупва, пресътворява се в света на лирически герой. Лилиев довежда докрай, до завършеност субективизацията на реалното битие:

Ти чуваш моята горестна молба
от своите небеса, незнаний боже,
прати низвъргнат дух ръка да сложи
над моето сърце, като съдба!

Аз не разбих желязната врата,
която води в сенките на рая,
и моята душа ридай в безкрая
като прогонена мечта.

Покорен чакам твоя властен зов
да ми разтвори тайните на ада,
аз може би ще пия там наслада,
аз може би ще пия там любов.

(„Ти чуваш...“)

И Яворов, и Лилиев са поети на „психичните реалности“. И при двамата субективният фактор е основен елемент на вътрешната форма, а не само основа на съдържанието. Те изобразяват външния свят чрез душата на лирически герой; през неговите усещания очертават контурите на конкретния пейзаж, атмосфера,

обстановка. Придават на изобразяваната реалност допълнителни измерения, създадени от отношението на субекта към обекта. Затова образната им система получава двупластова, двупланова структура: първият план са образите от веществения мир — превърнати в символ на онова, което стои зад тях, във втория план; те са символ на вътрешния свят, на човешката душа. Основна роля в тези образи-символи при Яворов и Лилиев играят субективните психологически асоциации, но тези асоциации за разлика от декадентската поезия не излизат извън сферите на целенасочената, ясна и логична мисъл, на извисеното, духовното преживяване, на нормалното човешко възприятие, на задълбочената философска размисъл. И при двамата почти не се срещат замъглени абстрактни изрази, мисълта и чувството са изразени с логическа последователност и яснота. Да вземем за пример сонета на Лилиев „Да можех“, където четиринадесетте стиха в едно сложно, но кристално ясно изречение заключават една определена и достъпна мисъл:

Да можех и днес окрилен
от прежните нежни мечтания,
с великата жажда за ден,
за нови и нови познания,
да търся в живота пленен,
живот и разумни желания,
от светли слънца озарен
в най-тъмните земни страдания,
не вярвал бих в жалък завет,
че тук съм осъден да крея,
безцелни лъчи да пиляя,
отритнат, безличен и клет
не бих си простил, че живея
живот на скъден сонет.

Поетическите образи и при Яворов, и при Лилиев не преминават границата на органичното единство между субект и обект, не прерастват в декадентски, защото съзнанието на лирическия герой не се откъсва напълно от действителността. И Яворов, и Лилиев не се отказват от критическото си отношение към външния свят, от своеобразното си бунтарство срещу действителността, в която живеят, от конкретния си идеал за човека, от ясно начертания си път (различен при двамата поети) към самоусъвършенстване.

И в Яворовата, и в Лилиевата поезия напълно отсъства безволевият лирически герой, така характерен за декадентското изкуство, напълно отсъствуват човеконенавистническите идеи на чуждите декадентски течения:

Я ненавижу человечества
И от него бегу спеша.
Мое единое отечество —
моя пустынная душа.

(Феодор Сологуб)

В сравнение с Яворов при Лилиев лирическият герой е, както вече казах, значително повече откъснат от външния свят, но той докрай не престава да изразява своята неприспособност и страданието си от всеки допир с буржоазната действителност, със своя век „на хищно изстребление“, с ония обществени фактори, които в същност убиха Яворов. Отказът от бунтарството, заглушаването на критическото отношение към света на капитала водят неизбежно след себе си умора, отегчение, апатия и пасивност, пълно безволие на лирическия герой.

В същност победата на тези упадъчни тенденции означава в нашата поезия краят на символизма. Те са напълно чужди както на Яворов, така и на Лилиев, които до края на живота си съхраняват будна своята гражданска и човешка съвест. За това свидетелствуват последните им стихове, както и признанията им, направени в трагични минути на пълно отчаяние (особено стиховете на Лилиев за родината, стихотворението „Като утеха сетна проблесват небесата“ и стихотворенията, в които се чувствуват ужасите от потушаването на Септемврийското въстание от 1923 г.).

Образът на България и у двамата не е метафизическа категория, не е абстрактно понятие, а жив и конкретен образ — символ на смисъла и целта на съществуването им. Общата за двамата непрестанна любов към майката и родината е единствената им радост, най-здравата нравствена опора на светоусещането им; без нея поезията им би била безпросветно, безнадеждно тъжна и мрачна. И двамата преоткриват родината в нейното страдание:

И ето ме изпълнен пак с любов,
и ето ме, Родино, пак готов
чело да сложа в твоето подножие,
да те посрещна като спомен скъп
и да приема твоята свята скръб
като награда, като милост божия.

Та в оня час, когато пак на път
неверна мисъл ще гнети духът
и ще нашепва тъмни предсказания,
утеха да ми бъде по света,
като светилник грейнал сред нощта,
Родино моя, твоето страдание.

(Лилиев. Из цикъла „Родина“)

Поетът страда за „сломените, отрудени, полинели в нужда лица“ на своите събратя, изпитва чувство на вина пред революционните тълпи („и тръгнах гузно след тълпите, безсилен да ги отрека“), от дъното на нараненото му сърце се откъсват най-трагичните вопли по озлочестена България. Все по-скръбни и драматични стават стихотворенията му по време на войните и след кървавите кланета от 1923 г. В „Зад стената“ (1923), „Ахасфер“ (1924) и в цикъла „Родина“ (1925), писани в чужбина, се чувства, че поетът се задушава от мъка и състрадание:

И тия рътлини, заболи
в мъглите ледени чела,
и тия равнини, где голи
треперят белите тополи,
и зъзнат немите села. . .

(„Родина“)

Лилиев сега говори с конкретен, наситен с емоционално съдържание поетически език, рисува исторически точни и тъжни реалистични картини, детайлно възкресява пейзажа на родната земя след септемврийските събития. Есенни вихрушки посрещат разкаяния скитник, пустош и мъртвило вледеняват сърцето му при срещата с окървавената родина.

За Яворов любовта към родината се слива с любовта към майката, към „майчиното слово“ (както при Ботев), превръща се в символ на живота, на здравите житейски опори, на хармонията на душата. Сред злокобните призори на нощта, в тревогата на напрегнатите му философски търсения любовта към

майката и родината осветлява като слънце разбунтуваната, изтерзана мисъл („Аз всичко съкруших, но ти стоиш несъкрушима“). Мащабно, необятно е у Яворов чувството към България, то поглъща и терзанията, и надеждите му, и личните страдания, и сложните философски проблеми на битието:

Не си ли ти на майчиното слово,
що най-напред погали моя слух,
не си ли откровителния дух:
на словото, на битието вечно ново?

Но то... но то е в мене, тук, където
ридае миналото — тъмен ек,
и дето бъдещето — зов далек,
нашепва сънищата здрачни на сърцето.

И ти си в мене — ти, родино моя!
И аз те имам: радостта е скръб...
Че под неволно бреме вие гръб.
И аз те имам — за да бъда сам в безбоя.

(„Родина“)

В статията си за Яворов (печатана в сп. „Златорог“, год. X) Николай Лилиев пише: „Остана му само майчиното слово, което най-напред е погалило слуха му — родината. Той обичаше тая родина по-силно от всичко, носеше нейните окови и я диреше навсякъде — в борбата за свобода на своите братя, сред безбоя живи, „пръснати надлъж и шир“, в себе си, в своето сърце, отдето бликаха песни, озарени от пламъка на велика печал.“ Тия проникновени думи, с незначителни изменения, могат да се кажат и при оценяването на самия Лилиев и неговия култ към родината.

Една основна разлика между двамата поети можем да открием в отношението им към любовта и жената. При Яворов проблемът за жената заема централно място. С нея е свързана цялата динамичност и трагичност на интимноизповедната му лирика, пък и цялата му трагична жизнена участ. Тя, жената, е ангелът и душата на тая поезия („Сън“, „Насаме“, „Сенки“, „Две хубави очи“, „Ела“, „Не си виновна ти“, „На Лора“, „Обичам те“, „Проклятие“, „Ще бъдеш в бяло“...), тя е „цяла изтъкана от светла нежност“ и едновременно е чудовище, заплаха, която смразява кръвта му. Любовното чувство при него е истинско, лично, конкретно, неповторимо, съдбоносно и вечно. Той не го превръща (както това става при редица поети-декаденти) в абстракция, в идея за чувството. При Лилиев всички душевни тревоги и трагични Яворови изгаряния на душата липсват. Жената е извън благородните видения на неговия светъл дух („Не зная тоя път извежда ли от миражите навън“, „Прощавай! Не зови! Не спомняй!“, „Ти молиш, зная, но кого ли“, „Жената, която от паметни дни...“). Той съзнателно я гони от интимния си свят, съзнателно унищожава любовните си чувства и страсти. Оттам и серафичността на лириката му, и отсъствието в нея на жизнен драматизъм, на плътност и динамизъм в личните преживявания.

При едно по-дълбоко и детайлно навлизане в света на Яворов и Лилиев откриваме, че противоположните черти у тях са повече от сходствата — поради противоположностите в природните им дадености, в темперамента и в светоотношението им. Но и двамата са рожба на едно и също време, и двамата са представители на новата философско-психологическа линия в развитието на нашата национална поезия, линия, продължена от Гео Милев, Атанас Далчев, Александър Геров, Блага Димитрова, Любомир Левчев и редица други съвременни поети.